

UNDSKYLD

ANNA KIRSTINE SCHIRRER, STINE GRØNBÆK JENSEN, LOTTE
BUCH SEGAL OG ALEXANDRA BRANDT RYBORG JØNSSON

„Undskyld.“ Vi hører og bruger ordet i både dagligdags og formelle sammenhænge. Men hvilken social betydning tillægger vi en undskyldning, og hvad indebærer det at give, modtage eller afvise den? Filosoffen Paulina Sliwa har fremsat en formel for den perfekte undskyldning, hvilket i sagens natur er en undskyldning, der kan godtages af modtageren (Sliwa 2019). Ifølge Sliwa kan undskyldningen dog kun accepteres, såfremt afsenderen kan bevise, at vedkommende ikke havde til hensigt at udføre handlingen, og at det, der førte til den, var ude af hendes hænder. Intentionalitet er således i hjertet af undskyldningen: Hvis man havde til hensigt at volde nogen ondt, har undskyldningen ifølge Sliwa ingen effekt. Men, skriver Sliwa, det hjælper heller ikke at sige „det skete bare, jeg kom for sent ud ad døren“ eller „jeg kunne ikke lade være“. For at en undskyldning kan godtages, skal handlingen beviseligt have været uintentet.

Sliwas' formel for den perfekte undskyldning gælder i udgangspunktet undskyldninger mellem individer. Men hvad sker der med en sådan formel, hvis vi ser på socialt liv, hvor handlinger sjældent står isoleret, men grundlæggende er indlejret i en større social sammenhæng med komplekse relationer mellem mennesker, stater og de infrastrukturer, der tilvejebringer disses eksistens (Asmussen & Balle dette nummer; Carey & Pedersen 2017; Grønbæk Jensen dette nummer; Leigh-Starr 1999; Schirrer dette nummer)? Omvendt, hvad kræves der, for at en undskyldning udsagt i statsligt regi kan godtages ikke blot af et individ, men af en gruppe af mennesker (Schirrer dette nummer)? Og hvilke bekymringer og interesser gør sig gældende hos de politikere, der afviser eller lover en officiel undskyldning (Andersen dette nummer; Leine dette nummer)? Med andre ord, hvilken betydning tilskrives en officiel undskyldning for dem, der kræver den, og dem, der giver den? Disse spørgsmål undersøger vi her på baggrund af artikler, enquete og interview, der tager etnografisk afsæt i Nordamerika, Grønland, Armenien, Guyana og Danmark. Temanummeret *Undskyld* skriver sig således ind i nyere samfundsvidenskabelig

litteratur på området og håber at bidrage med etnografiske beskrivelser og analytiske overvejelser om undskyldningens sociale liv.

Dekoloniseringsdebat som baggrund for temanummeret

Ulig formlen for den perfekte undskyldning opstod ideen til *Undskyld* ikke i forskningsregi, men i et undervisningslokale på Københavns Universitet, Institut for Antropologi.¹ Og ulig Sliwas præcise formel belyste diskussioner i undervisningen kompleksiteten i forhold til undskyldninger, der involverer statslige overgreb og historisk uretfærdighed. Disse samtaler udspillede sig inden for rammen af kandidatkurset *Analytical Approaches* i efteråret 2017 udformet og undervist af Morten Axel Pedersen og Lotte Buch Segal. Samtalerne i undervisningslokalet fandt sted som en del af den igangværende dekoloniseringsdebat, som foregår på tværs af samfundsvidenskaberne og humaniora over hele verden, og som i antropologisk regi særligt fokuserer på at gentænke epistemologi, metode, fællesskab og politisk engagement (se Allen & Jobson 2016; Savage Minds 2016; Smith 2012).

I tråd hermed rejste de studerende undervejs i kurset spørgsmål i forhold til valget af tekster og forfattere (jf. Sabaratnam 2011; Scott 2014). For eksempel skrev en studerende i en e-mail til underviserne, at vedkommende var uforstående over for, at de havde sat Karl Mannheim på læseplanen som en mulig analytisk tilgang til generationsforskning. Den studerende spurgte, hvad meningen var med at læse en hvid, mandlig forfatter fra det 20. århundrede, som ikke tog hverken køn, race eller etnicitet i betragtning. Underviserens svar på henvendelsen var, at Mannheim er central i antropologiske tilgange til generation, eftersom nutidige toneangivende tænkere alle trækker på samt udfordrer Mannheims begrebsapparat (Johnson-Hanks 2002; Kublitz 2016; Mannheim 1962; Whyte 2014). De to undervisere påpegede, at for at forstå, hvor tænkningen er i dag, skal man kende den faghistoriske baggrund for den teoretiske udvikling på feltet. Underviserne brugte samtidig den studerendes spørgsmål som anledning til at diskutere, hvordan eller hvorvidt et teoretisk perspektiv, som ikke inddrager kønnede, etniske og/eller racemæssige positioner, kan tilskrives forskellige former for værdier og kritikpunkter. Dette tydeliggør spørgsmålet om, hvad dekolonisering som kriterium for sammensætning af en læseplan kan siges at indebære (se også Gruppen Front 2019). Det er indlysende, at man er forpligtet til at repræsentere antropologiske traditioner ud over de nordamerikanske og vesteuropæiske ditto. Men, advarer Achille Mbembe, national, etnisk renhed må aldrig blive et kriterie i sig selv, da afstanden til essentialiserende ideer om identitet i så fald skrumper fortvivlende (Mbembe 2020). Spørgsmålet om repræsentation blev sat på spidsen, da nogle studerende indvendte, at Amira Mittermaier som tysk-egyptisk antropolog

ikke talte som en dekoloniserende stemme. I deres respons lagde underviserne op til en diskussion af, hvordan eller i hvilken grad Mittermaiers studie af forestillingsevne og fantasi blandt sufimuslimer i Cairo kunne fortolkes som et dekoloniserende greb uafhængigt af hendes delte nationale ophav (Mittermaier 2011). Efter diskussionerne var det tydeligt, at studerende og undervisere er i gang med at skabe et nyt sprog, med hvilket vi kan have en samtale om, hvad det vil sige analytisk, metodologisk og etnografisk at bedrive dekoloniserende antropologi eller bare antropologi i dag. En central pointe for underviserne var, at i undervisning om analytiske tilgange skal alle former for teoretiske perspektiver, inklusive et, der har til hensigt at dekolonisere, gøres til genstand for kritisk refleksion med henblik på at være bevidst om implikationen af at vælge netop en specifik tilgang. En studerende påpegede i den sammenhæng, at den danske antropologi, de blev introduceret for på uddannelsen, ikke virkede klædt på til at tale om race, herunder at Danmarks rolle som kolonimagt i Grønland var nærmest fraværende i de tekster, de læste i forbindelse med deres studium i øvrigt. I den sammenhæng bringer vi i dette nummer en teoretisk position af Marie Leine, som undersøger danske måder at omtale de dansk-grønlandske forhold på ud fra antropologisk teori om bosætterkolonialisme samt en enquete af Astrid Nonbo Andersen, der blandt andet ser på den undskyldning, de tidligere grønlandske eksperimentbørn endnu ikke har modtaget (Andersen dette nummer).

I tiden mellem diskussionerne på *Analytical Approaches* og 2019 er faget Danmark i antropologisk perspektiv med Morten Axel Pedersen og kolleger i spidsen blevet et obligatorisk fag på bacheloruddannelsen i antropologi. Kurset indeholder mange af de analytiske perspektiver på Danmark som kolonimagt og knap så velgørende velfærdsstat, som de studerende dengang savnede. I kølvandet på de vigtige diskussioner i undervisningen på *Analytical Approaches* tog en gruppe studerende initiativ til et arrangement om dekolonisering af antropologi og undervisning på universitetet mere generelt. Underviserne på kurset opfordrede ydermere til, at de studerende skulle nedfælde deres analyser på skrift, eventuelt i et særnummer af *Tidsskriftet Antropologi*. Her bakkede moderredaktionen heldigvis op om ideen. I temareaktionen for *Undskyld* er vi således stolte af at kunne introducere forfattere, der deltog i ovenstående debatter og er nylige kandidater fra Institut for Antropologi. På den baggrund er dette temanummer tænkt som et bidrag til en omfattende og mangefacetteret diskussion om dansk antropologi i særdeleshed, men også mere bredt om behovet for et opgør med de spor af kolonial tænkning og praksis, der stadig gør sig gældende hos den danske stat og befolkning i forhold til tidligere kolonier – især Grønland.

Som redaktører ønskede vi ikke alene at undersøge og diskutere dekolonisering i undervisningssammenhænge, men mere specifikt også at undersøge spørgsmål om skyld og ansvar i forhold til historiske uretfærdigheder. Dette skyldes ikke

mindst, at de danske medier, mens vi skrev call for abstracts til nummeret, var fulde af diskussioner om officielle undskyldninger. Disse diskussioner omhandlede især daværende statsminister Lars Løkkes manglende undskyldning for den danske kolonistats rolle i slavehandlen i tidligere dansk Vestindien samt Godhavnsdrengenes krav om en officiel undskyldning for overgreb og svigt begået mod dem på børnehjem i velfærdsstatens varetægt. Vi opfordrede således til etnografiske undersøgelser både blandt dem, der har været ofre for historiske overgreb, og af de individer, organisationer og stater, som giver eller afkræves en undskyldning.

Officielle undskyldninger er noget andet end spørgsmålet om dekolonisering. Når vi alligevel forbinder disse to felter, er det, fordi vi ser dem som del af en tidsånd, hvor fortidens overgreb er rykket langt op på den politiske dagsorden, såvel inden for universitetets mure som i verden udenfor. Et centralt problem, der binder dekolonisering og statslige undskyldninger som forskningsfelt sammen, er grundige overvejelser om sprogbrug og fremstilling i forhold til måden, vi som forskere skriver om dette felt.

Spørgsmålene, der rejses i forbindelse med dekolonisering og officielle undskyldninger for historiske overgreb, vækker på mange måder genklang fra repræsentationsdebatten, der vandt indpas i antropologien i 1980'erne. Og alligevel synes tyngdepunktet i dag at være et andet, end det var for tre årtier siden. Men hvordan? I en dansk sammenhæng handler dekoloniseringsdebatten i vid udstrækning om at skabe grobund for en bevidsthed om blinde punkter i den antropologi, der udgår fra Danmark, særligt når det handler om vores eget koloniale engagement, historisk såvel som nu. På samme vis handler de officielle undskyldninger på mange måder om et opgør med nationalromantiske fortællinger knyttet til den danske velfærdsstat – som måske ikke blot er velgørende, men også kan være kontrollerende, svigtende og til tider voldsudøvende, som især beskrevet af Stine Grønbæk Jensen i dette nummer.²

På ovenstående baggrund er det grundlæggende spørgsmål, vi stiller med dette særnummer: Hvordan kan vi tænke om og forstå både krav om undskyldninger og organisationers og staters undvigelse eller ønsker om at give dem? Hvordan påvirker undskyldninger magtbalancer, sociale relationer og identiteter? Kan officielle undskyldninger bidrage til afkolonisering? Og hvad kan antropologien og beslægtede fag bidrage med i belysningen af dem? Med henblik på at optegne konturerne af et forskningsfelt, der i Danmark er lille, rummer de følgende sider en oversigt over analytiske tilgange til undskyldninger, særligt i konteksten af officielle undskyldninger i Danmark, men også internationalt. Herefter ser vi på spørgsmålet om anerkendelse og erstatning for til sidst at rejse forholdet om antropologiens egen rolle i forhold til overgreb i fortiden.

Officielle undskyldninger som forskningsfelt

Studiet af statslige undskyldninger er et internationalt forskningsfelt i sin egen ret, der udspringer på tværs af faggrænser som historie, sociologi, jura og postkoloniale studier. Inden for feltet er der en udbredt enighed om, at officielle statslige undskyldninger kan ses som del af en international tendens, der er opstået i en bestemt historisk periode navnlig i slutningen af det 20. århundrede. Fra slutningen af 1990'erne blev der således skrevet om „undskyldningernes tidsalder“, og flere talte ligefrem om „laviner af undskyldninger“ eller om, hvordan krav om undskyldninger bredte sig som en hel „epidemi“ (Barkan 2000:xvi; Brooks 1999:3; se også Cunningham 2014).

Der er imidlertid uenighed om, hvilke motiver stater har for at give undskyldninger og kompensere for ugerninger i fortiden. Nogle ser nationalstaters villighed til at påtage sig skyld og ansvar for fortidens ugerninger som udtryk for en ny moralsk politik orienteret mod større retfærdighed og respekt for menneskerettigheder. Eksempelvis forstår den politiske sociolog Danielle Celemajer statslige undskyldninger som motiveret af skam over uoverensstemmelsen mellem en glorificeret og fordrejet national historie og selvforståelse og en viden om diskriminerende praksisser og overgreb mod marginaliserede grupper (Celemajer 2009). I det lys anskuer hun officielle undskyldninger som noget, der potentielt set kan ændre en nations etiske forhold både til fortiden, nutiden og fremtiden; som en anerkendelse af fællesskabets manglende evne til at leve op til egne etiske principper og som en performativ erklæring om et fremtidigt engagement (op.cit.247). I forlængelse af dette mener den politiske sociolog Mihaela Mihai, at undskyldninger kan fungere som katalysator for transformationer af den politiske kultur i demokratiske samfund i retning af en større fælles forpligtigelse over for og integration af marginaliserede grupper i samfundet (Mihai 2013:219f.).

Andre fokuserer i stedet analytisk på de strategiske interesser, som stater har i at sige undskyld for fortidens uretfærdigheder. Det fremhæves her, at der typisk kun gives officielle undskyldninger, når det er fordelagtigt for en siddende regering i forhold til at styrke egen position og legitimitet både internt og i forhold til andre nationer. Ifølge sociologen John Torpey kan officielle undskyldninger – og genoprejsningspolitik i det hele taget – ses som en ny måde at håndtere udfordringer på i velfærdsstater efter murens fald og de store sociale teoriers og utopiens kollaps. Torpey argumenterer for, at de gamle arbejderpartiers vanskeligheder med at mobilisere større sociale reformer har skabt et politisk klima, hvor genoprejsningspolitik er blevet en nyttig politisk strategi til at signalere progressivitet (Torpey 2001:354). Regeringer begyndte således i løbet af 1990'erne at rette den politiske opmærksomhed mod fortidens ugerninger snarere end fremtidens udfordringer (Torpey 2006:159f.). På lignende vis mener den historiske so-

ciolog Jeffrey K. Olick, at samtidens „fortrydelsespolitik“ skyldes, at fortrydelse og beklagelse rettet mod specifikke grupper er blevet det moderne udtryk for politisk ansvarlighed i en tid, hvor relativt homogene nationale identiteter er blevet erstattet af langt mere fragmenterede (Olick 2007:188-92).

Antropologer har samtidig undersøgt, hvordan følelser bruges strategisk i forbindelse med undskyldninger. Med reference til Lauren Berlants begreb „sentimental politik“ er officielle undskyldninger blevet beskrevet som „en forførende feel good-strategi“, som stater bruger til at dække over historiens kompleksitet og kontinuitet og til at gøre de stemmer tavse, som påstår, at man ikke uden videre kan genoprette fortidens ødelæggelser og overgreb (Cowlislow 2009). Et af omdrejningspunkterne for Marie Leines analyse i dette nummer fokuserer også på, hvordan følelser og affektive strategier knyttet til skam og uskyld tages i anvendelse i politiske diskussioner.

Skeptikere har også peget på, hvordan tidslighed ofte forstås og anvendes i forbindelse med undskyldninger på problematiske måder. Ifølge historikeren Berber Bervanage kan undskyldninger og andre former for tilbageskuende politik, som omhandler fortidens overgreb og uret, ikke alene være med til at producere en opfattelse af, at fortiden er ond, men også at ondskab er en anakronisme tilhørende fortiden (Bervanage 2015:333). Ifølge Bervanage hænger denne opfattelse sammen med en modernistisk historieforståelse, hvor fortid, nutid og fremtid forstås som adskilte perioder, hvilket forhindrer os i at se „transtemporal“ uretfærdighed og ansvar (op.cit.337). I forlængelse af Bervanages argumenter peger sociolog Marlin Arvidsson på, hvordan opfattelser af tid langtfra er neutrale, men tilpasses og tages i anvendelse på forskellig vis i politiske debatter om undskyldninger. Hun fremhæver blandt andet, hvordan politikere, som er imod undskyldninger, vægter den tidslige distance og retorisk konstruerer et skel mellem den grusomme fortid og den oplyste nutid, mens fortalere for undskyldninger fremhæver historiens kontinuitet og fortidens nærvær i nutiden (Arvidsson 2015, 2019). Også andre forskere fremhæver tidsligheden omkring statslige undskyldninger. For eksempel siger den postkoloniale antropolog David Scott i interviewet i dette nummer, at det, der er vigtigt at forstå med slaveri eller kolonialisme mere generelt, er, at vi ikke kan tænke på det som en enkeltstående handling eller begivenhed, som man kan undskylde for. Snarere er der tale om en langvarig og omsiggribende politisk og økonomisk struktur, som har indlejret sig i folks levemåder og bevidsthed. Men hvordan undskylder man for det, man med antropolog Lisa Stevensons ord kunne kalde „det postkoloniale“, som værende en tilstand, en måde at være i verden på (Stevenson 2014)?

Her bliver spørgsmålet om forsoning relevant, et emne, David Scott behandler i sin nye bog *Irreparable Evil* (Scott under udgivelse). Som titlen antyder, un-

dersøger Scott med bogen, om der er ting, der ikke kan eller ikke skal tilgives. Han argumenter for, at ideen om forsoning har sit udspring i en neoliberal fantasi om fremskridt, men spørgsmålet er, hvorvidt en fælles fremtid er mulig efter for eksempel det transatlantiske slaveri. Her rammer Scott samme tone som filosofen Thomas Brudholm, som i sine undersøgelser af folkedrab, særligt holocaust, lader forfatteren Jean Améry stå som et eksempel på, at negative emotioner kan være det moralsk rigtige efter så grusomme forbrydelser som for eksempel et folkedrab. Manglen på tilgivelse, siger Brudholm, kan blive en måde at spejle den utilgivelige forbrydelse på (Brudholm 2009).

Ovenstående litteraturgennemgang er ingenlunde udtømmende, men rummer nogle af de centrale teoretiske perspektiver, vi har tilgængelige i antropologien, til at begribe, hvad man med E.P. Thompsons terminologi kunne kalde undskyldningens moralske økonomi og ikke mindst dens uforløste aspekter (Thompson 1971). Herunder ønsket om en undskyldning, mange år efter at skaden er sket, og vanskeligheden ved at give og modtage en sådan undskyldning, når et overgreb eller en skade går fra at være en enkelstående begivenhed til en samfundsmæssig struktur.

Hvis vi bevæger os fra teoretiske perspektiver til historiciteten af undskyldninger, er Danmark et interessant eksempel, der minder os om, at en statslig undskyldning kan være et legitimt og vigtigt krav, selv om den ikke roder bod på ugeringer over for grupper, der historisk har lidt uretfærdighed fra den danske stats hånd.

Officielle undskyldninger i Danmark

Statslige undskyldninger har optaget meget plads i den offentlige debat i Danmark over de seneste år, og det er således et spørgsmål for alle forfattere og redaktører af *Undskyld*, hvilket specifikt udtryk behovet for og kampen for en undskyldning har i Danmark som regional kontekst.

Senest har diskussionen om officielle undskyldninger fået stor opmærksomhed i forbindelse med regeringens undskyldning til tidligere børnehjemsbørn i Danmark. Den 13. august 2019 afgav den nyligt valgte statsminister Mette Frederiksen en officiel undskyldning til Godhavnsdrene og andre tidligere børnehjemsbørn, som havde oplevet svigt og overgreb i statens varetægt. Undskyldningen blev givet ved en stærkt følelsesladet ceremoni på Marienborg, hvor omkring 100 tidligere børnehjemsbørn deltog som repræsentanter for en række børnehjem. Som antropolog Stine Grønbæk Jensen beskriver i sin artikel i dette nummer, faldt undskyldningen til de tidligere børnehjemsbørn først efter 15 års politisk kamp fra Godhavnsdrene – en forening bestående af tidligere

børnehjemsbørn, som har oplevet svigt og overgreb i statens varetægt. Grønæk Jensen argumenterer for, at de mange afvisninger af kravet om en officiel undskyldning har manifesteret de tidligere børnehjemsbørns sociale degradering, men også har været med til at skabe en særlig symbolsk fortælling knyttet til Godhavn, som har skubbet til vores fælles forståelse af det danske velfærdssamfund.

Statsministeren lovede under ceremonien, at undskyldningen til de tidligere børnehjemsbørn ikke skulle stå alene, men følges op af andre undskyldninger til grupper i samfundet, som var blevet svigtet af den danske velfærdsstat i nyere tid. Herunder nævnte hun mennesker med handicap – især Sprogøpigerne, som fra 1923 til 1961 blev kategoriseret som løstlige og moralsk defekte og isoleret på ø-anstalten Sprogø. Ligeledes nævnte hun de 22 grønlandske børn, som i begyndelsen af 1950'erne blev sendt til oplæring i Danmark, i den hensigt at de skulle vende tilbage som moderniseringens spydspidser (eksperimentbørnene).

Undskyldningen til de tidligere børnehjemsbørn er ikke den første af sin slags i Danmark. I 1999 udsendte den daværende danske statsminister Poul Nyrup Rasmussen og den grønlandske landsstyreformand Jonathan Motzfeldt en fælleserklæring, hvor de i „rigsfællesskabets ånd og med respekt for Grønland og Thules befolkning“ på regeringens og den danske stats vegne overbragte en undskyldning til Thules befolkning og til hele Grønland for den måde, beslutningen om flytningen blev truffet og gennemført på i 1953 (Berlingske Tidende 1999). Undskyldningen faldt, efter at Landsretten havde fastslået, at danske myndigheder handlede retsstridigt, da de i 1953 gennemtvang flytning af Thule-befolkningen for at skabe plads til en amerikansk luftbase.

Også i 2005 blev der givet en officiel undskyldning fra den danske stat. Denne undskyldning blev fremsat af daværende statsminister Anders Fogh Rasmussen og omhandlede de flygtninge fra Tyskland, som de danske myndigheder havde afvist under besættelsen. Undskyldningen blev fremsat mundtligt i Mindelunden i København, men uden at hverken overlevende flygtninge eller pårørende var til stede. Undskyldningen var således ikke så meget rettet til de mennesker, som den danske stat havde behandlet uretfærdigt, men i højere grad til den danske befolkning. Med den igangværende Irak-krig brugte statsministeren i høj grad historien som afsæt for budskaber om at træffe moralske valg.

Samtidig er der områder, hvor Danmark fortsat ikke har givet en undskyldning. Flere gange har man diskuteret, hvorvidt Danmark burde undskylde for sin rolle i slavehandel, slaveri og kolonisering af De Vestindiske Øer 1673-1917. Især udgjorde spørgsmålet om en officiel undskyldning omdrejningspunktet for den debat, der opstod i forbindelse med markeringen af 100-året for salg af øerne til USA i 2017. I forbindelse med en højtideligholdelse på Sankt Croix lagde daværende statsminister Lars Løkke Rasmussen en klar afstand til slaveriet, men han gav ikke en undskyldning.

Det er påfaldende, at undskyldninger har været rettet mod meget afgrænsede grupper. Da Danmark gav en officiel undskyldning til de tidligere børnehjemsbørn, var opmærksomheden ikke alene rettet mod en afgrænset forsorgsgren, nemlig børneforsorgen, men også mod en enkelt institution, Godhavn. Ligeledes adresserer undskyldningen til Thules befolkning og den lovede undskyldning til eksperimentbørnene enkeltstående begivenheder frem for et opgør med hele kolonitiden. Denne tilbageholdenhed skal blandt andet ses i lyset af en mangeårig idealisering af den danske velfærdsstat og en vægtning af en fremskridtsfortælling, som handler om, hvordan opbygningen af velfærdsstaten har ført til stadigt bedre sociale serviceydelser for hele befolkningen og forbedrede levevilkår for fattige og trængende (Grønbæk Jensen 2019:18). Ifølge idehistoriker Astrid Nonbo Andersen er fraværet af et opgør med den koloniale fortid i en dansk sammenhæng på lignende vis forbundet med, at kolonialismen meget effektivt er blevet slettet fra den nationale fortælling om Danmark. I sin bog *Ingen undskyldning* peger hun samtidig på, at ideen om *den uskyldige kolonialisme* har været fremherskende, det vil sige ideen om, at Danmark var en særlig blid kolonimagt (Andersen 2017:16f.).

I Andersens enquete i dette nummer gør hun status over de seneste 20 års politiske diskussioner om statslige undskyldninger. Hun fremhæver her, at embedsværket har holdt tøjlerne stramt for politikernes velvilje til at give en undskyldning, da en officiel undskyldning ville risikere at blive fulgt op med krav om kompensation, som den danske stat ikke ønskede at give. Her træder undskyldninger således frem som et spørgsmål, der måske i lige så høj grad handler om bureaukrati, suveræniteten og offentlig forvaltning som om de moralske anliggender, de ofte fremstilles som.

Officielle undskyldninger internationalt

Som i Danmark ser vi i en lang række andre nationale sammenhænge, at krav om officielle undskyldninger og erstatning for historiske uretfærdigheder er intensiveret de senere år. Nationalstater bliver i stadigt højere grad stillet til ansvar for at rette op på de historiske og generationelle skader, som krige, diktatur, apartheid, europæisk kolonialisme og den transatlantiske slavehandel har forvoldt (Bell 2009; Andersen 2017:149ff.).

Siden 1990'erne er der også blevet iværksat statslige undersøgelser af historiske uretfærdigheder, som indimellem er blevet fulgt op af undskyldninger til grupper, som er blevet udsat for overgreb under velfærdsstater op gennem det 20. århundrede. Disse undskyldninger har især omhandlet anbragte børn. Nogle af de første officielle udredninger med dette fokus blev igangsat i midten af 1990'erne i Australien og Canada og omhandlede børn af oprindelige folk,

som blev tvangsfjernet fra deres familier og anbragt på internatskoler som del af en kolonialistisk og racistisk assimileringpolitik (Human Rights and Equal Opportunity Commission 1997; Royal Commission on Aboriginal Peoples 1996). Undskyldningerne faldt dog først i 2007 i Australien og i 2008 i Canada. Samtidig er der blevet givet en lang række undskyldninger i vestlige velfærdsstater til børn fra fattige hvide arbejderklassefamilier, som er blev anbragt på børnehjem under kritisable forhold (Sköld 2013:8-10, 2015:15-24; Sköld & Swain 2015: 2). Processen har været særligt omfattende i Irland, hvor en officiel undskyldning i 2009 blev fulgt op af systematiske granskninger af forholdene på katolske børnehjem med særlig fokus på seksuelt misbrug. Tusindvis har efterfølgende modtaget økonomisk kompensation på adskillige milliarder euro (The Commission to Inquire into Child Abuse 2009). I de nordiske lande var Norge det første land, der som respons på afsløringer af overgreb og svigt i medierne igangsatte udredninger af forholdene på norske børnehjem. Den første blev foretaget i Bergen i 2001 og siden fulgt op af seks andre regionale udredninger. I 2003 nedsatte den norske regering en national kommission (Norges Offentlige Utredninger 2004), hvis arbejde blev fulgt op af en undskyldning i 2005 og udbetaling af erstatningssummer på mellem 200.000 og 750.000 norske kroner. I Sverige nedsatte regeringen i 2006 en kommission, hvis arbejde blev afsluttet i 2011 (Statens Offentlige Utredninger, Sverige, 2011). Også her blev udredningen efter en offentlig debat fulgt op af en officiel undskyldning og muligheden for at søge om økonomisk kompensation (Sköld 2013:8-10, 2015:15-24; Sköld & Swain 2015:2; Rytter 2011:42-46). Men hvilken rolle spiller spørgsmålet om erstatning, kompensation eller anerkendelse af uret i forbindelse med en stats undskyldning over for en gruppe af mennesker?

Anerkendelse, erstatning eller omfordeling?

Eksempler på erstatningskrav for slaveri og kolonisering er talrige, herunder for eksempel i Nordamerika, hvor politiske repræsentanter siden 1986 løbende har søgt om at få vedtaget H.R. 40-lovforslaget: et lovforslag, der skal nedsætte en kommission til at undersøge og udvikle erstatningsforslag for afroamerikanere og historien om slaveri og raceadskillelse i landet. I Caribien i 2013 præsenterede multistatsorganisation Caribbean Community (CARICOM) ligeledes officielt en 10-punktsplan for erstatning fra vesteuropæiske nationalstater for folkedrab på indfødte folk og det transatlantiske slaveri. Og på det afrikanske kontinent har nationalstater såsom Namibia krævet omfattende erstatninger af deres tidligere kolonisatorer, i dette tilfælde fra Tyskland. Omend CARICOMs 10-punktsplan indeholder et krav om en officiel undskyldning fokuserer størstedelen af disse krav

på erstatning frem for undskyldninger. At erstatning frem for undskyldninger har vundet en central plads i den internationale debat ses desuden blandt et stigende antal politiske repræsentanter i USA. I den aktuelle amerikanske valgkampagne op til valget i 2020 har kandidater aktivt vist interesse for erstatningspolitik. I Tyskland bevæger staten sig i øjeblikket officielt hen imod en kompensationspakke for herero- og namafolket i Namibia. Og i det seneste årti har der i både Storbritannien og Holland været vellykkede retlige krav på erstatninger.

Overordnet set har erstatning været på den internationale organisatoriske agenda navnlig siden den sagnspundne World Conference against Racism, Xenophobia and related Intolerance (WCAR) i Durban, Sydafrika, i 2001. Her vakte det opsigt, at vesteuropæiske medlemsstater forlod mødelokalet i protest mod, at ordet erstatning for kolonisering og slaveri stod til at blive diskuteret som del af programmet. Durbandeklarationen erklærede ydermere officielt det transatlantiske slaveri for en „forbrydelse mod menneskeheden“. På diplomatisk vis omgik deklARATIONEN alligevel spørgsmålet om, hvorvidt man kan retsforfølge en historisk gerning, som ikke blev anset som kriminel, da den blev begået, men bliver det i dag. Disse ubesvarede spørgsmål forholder diverse FN-arbejdsgrupper sig til for indeværende. For eksempel inkorporerer FN's Working Group of Experts on People of African Descent ofte anbefalinger om retten til erstatning for slaveri til mennesker med afrikansk baggrund i for eksempel USA (A/HRC/33/61/Add.2). Desuden afholdte Special Rapporteur on Contemporary Forms of Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance et møde som forberedelse på en forestående rapport omhandlende „Reparations, Racial Justice, and Equality“. Samtalen vedrørende erstatning til racialiserede efterkommere af europæisk kolonialisme og transatlantisk slaveri foregår således på de højeste niveauer af politik i det globale nord på en hidtil uset måde.

Forskere, der beskæftiger sig med erstatningsret, har haft en tendens til at sympatisere med de moralske følelser om symbolsk erstatningspraksis, men har ofte anset omfattende materielle erstatninger i forbindelse med kolonialisme og transatlantisk slaveri som umulige (se Buser 2015; Thompson 2001; Waldron 1992, 2002). Ligeledes har civilsamfundet og nationale regeringer været skeptiske og oftere direkte afvist materielle erstatningskrav på lignende måder, som de har det med at give officielle undskyldninger. Disse afvisninger stadfæster sig grundlæggende i to vilkår. På den ene side afvises krav om erstatning eller undskyldninger for slavehandel og kolonisering på baggrund af, at disse overgreb ligger for langt tilbage i historien til at blive genoptaget i forsoningspolitik i dag. På den anden side afvises disse krav på baggrund af en påstand om, at nuværende stater ikke kan være ansvarlige for tidligere staters ugerninger. Overordnet set er der dog en stigende velvilje til moralsk at anerkende fortidens ugerninger som

for eksempel, da den daværende danske udenrigsminister Anders Samuelsen besøgte Ghana i 2017. Her vedkendte Samuelsen, at Danmark og Ghana deler en „mørk historie med slavehandel. En skamfuld, uforglemmelig historie. Intet kan retfærdiggøre den“ (Kiunguyu 2018). Men hvor Samuelsen balancerede fortrydelsens kunst, undsagde han en reel undskyldning. Man kan endog indvende, at han med udsagnet „ikke kan retfærdiggøres“ indikerede, at en undskyldning ville være overflødig.

Ikke desto mindre rejser disse internationale bevægelser fornyet interesse i undskyldnings- og erstatningspolitik, fordi de forholder sig til de materielle implikationer af erstatningskrav. Omfanget af en ny spirende erstatningspolitik er således både moralsk og materiel. Den går længere end til politiske undskyldninger og udtryk om moralske forpligtelser. At tage materiel erstatningsret seriøst stiller nye krav til samfundsvidenskabsfolk, der er interesseret i social ulighed, racisme, kolonialisme og erstatninger, og indebærer først og fremmest, at man tager det „materiale“ seriøst, som ofre for historiske uretfærdigheder kræver.

Undskyldningers betydning for ofrene

Et andet, men ikke desto mindre presserende spørgsmål knyttet til officielle undskyldninger handler om, hvilke muligheder officielle undskyldning kan give mennesker, som lever med konsekvenserne af statslige overgreb, udnyttelser og andre ugerninger gjort mod dem. Mange af disse mennesker bærer fortidens erfaringer med sig i form af smertelige følelser som vrede, bitterhed og skam og som særlige måder at handle og relatere sig til andre på (Grønbæk Jensen dette nummer). Ofte er disse mennesker også fortsat stigmatiserede og marginaliserede i samfundet. Flere forskere har peget på, at undskyldninger kan gavne ofrene. Givetvis kan fortidens gerninger ikke ændres, men det kan måden, hvorpå fællesskabet og dermed også den enkelte forholder sig til det hændte. Ved at kaste lys på fortidens ugerninger kan officielle undskyldninger være med til at aftabusere ofrenes erfaringer, til at anerkende deres smerte og skrive overgrebene ind den fælles historie. Hermed inkluderes ofrene i det demokratiske fællesskab, hvilket kan medføre, at ofrene genvinder en tillid til den omgivende verden (Gill 2000; Govier & Verwoerd 2002; Nobels 2008).

Officielle undskyldninger kan således være med til at forme nye subjektiviteter hos ofrene. De helt konkrete processer, hvormed disse transformationer kan foregå, udfoldes i bogen *Truth and Indignation* (Niezen 2013), hvor antropolog Ronald Niezen følger den canadiske sandheds- og forsoningskommission (the Truth and Reconciliation Commission on Indian Residential Schools), mens den rejser rundt og indsamler vidnesbyrd om livet på internatskoler for ind-

fødte befolkningsgrupper. Disse indsamlinger sker gennem offentlige høringer, som både overværes af kommissionen og lokale tilhørere og sendes over internettet. Niezen peger på, hvordan vidnerne under selve afhøringerne, men også i kraft af små tilsyneladende banaliteter som hvem, der får gratis kaffe uden for afhøringslokalerne, og hvem der ikke gør, former en særlig identitet som „overlevere“ (ibid.). En central pointe hos Niezen er, at denne identitet til dels formes og kultiveres af kommissionen gennem bekræftelse og opmuntring, men at vidnerne også selv er med til at konstruere bestemte identiteter, når de står foran mikrofonen (op.cit.20). Ifølge Niezen er det gennem rækken af konkrete situationerede udtryk, at der sker en transformation, som ikke alene ændrer vidnerens identitet, men også deres fornemmelse af sig selv, af andre og af retfærdighed og uretfærdighed. De begyndte, ifølge Niezen, at forstå deres lidelser ikke alene som resultat af enkeltstående uretmæssige handlinger, men også som resultat af institutionelle og samfundsmæssige betingelser, der muliggjorde disse handlinger. De udviklede med andre ord en bevidsthed om en delt tilstand af uretfærdighed (op.cit.26).

Mulighederne for at danne nye subjektiviteter i forbindelse med undskyldninger har dog også deres begrænsninger. I en analyse af tidligere børnehjemsbørns adgang til økonomisk kompensation i en norsk sammenhæng gør sociolog Kjerstin Ericsson brug af begrebet *offerkapital*, som hun beskriver som en form for symbolsk ressource, der i velfærdspolitik kan konverteres til mere substantielle midler (Ericsson 2015:125). Offerkapitel opnås gennem anerkendt lidelse, men anerkendelsen afhænger af en række faktorer. Anerkendelse fordrer eksempelvis et bestemt politisk og kulturelt klima, som tillader, at begivenheder i fortiden kan genforhandles, men også at der er repræsentanter blandt ofrene, som rejser krav og mobilisere medierne (ibid.). For at det kan lykkes, må de ifølge Ericsson leve op til det, hun karakteriserer som *det ideelle offer*: De skal være sårbare, men ikke for sårbare til at rejse krav, de skal insistere på uretfærdigheder begået mod dem, men ikke fremstå yderligtgående eller krævende (ibid.). Denne positionering betyder imidlertid, at de smertefulde erfaringer, som ofte er ambivalente og flersidede, får en særlig narrativ form i offentligheden. Eksempelvis skabes der ofte nogle forsimplede dikotomier mellem ofre og bøddler, som kan begrænse mulighederne for at skabe mening med og håndtere egne erindringer. Eksempelvis foregik der på flere børnehjem seksuelle overgreb mellem børnene – overgreb, som ikke passer ind i fortællingen eller forestillingen om børnene som „ideelle ofre“. Som Ericsson peger på, er det heller ikke alle tidligere børnehjemsbørn, der ønsker at gøre brug af den offerkapital, som andre har etableret for dem, eller overhovedet at blive betragtet som ofre. Det kan imidlertid være svært at undgå, når først kategorien er blevet anerkendt i offentligheden (op.cit.134).

Sammenfattende peger litteraturen på området på, at undskyldninger indeholder potentialet for dannelser af nye subjektivitet, men der etableres ofte også gennem undskyldninger nogle kategorier, som kan være svære at udfordre eller undslippe (jf. Grønbæk Jensen 2019; Jeffery & Candea 2006; Jensen & Roensbo 2014). Hvordan diskussioner om potentielle undskyldninger skaber nye mulighedsrum og former politisk mobilisering blandt ofrene, er centrale temaer i Mads Emil Kjersgaards og Stine Grønbæk Jensens artikler i dette nummer. Med denne pointe vil vi vende tilbage det indledende spørgsmål om antropologi som dekoloniserende disciplin: Hvad indebærer det, er det muligt og i så fald hvordan?

Undskyldninger i antropologien: et generationsskifte?

Antropologiske studier har været grundlæggende for udviklingsteorier og etnocentrisme, hvis indflydelse rækker langt ud over fagets grænser. I kølvandet på dette nummers fokus på formelle undskyldninger er det oplagt at genbesøge spørgsmålet om antropologiens ansvar for sine bidrag til historisk-biologiske studier af race. Den mest grundlæggende er antropologers konstruktion af modsætningen mellem „de ædle vilde“ sat over for den hvide „civilisation“, som faget selv identificerede sig med (Baker 1998; Troillot 2003). Hvad, kan man spørge, er antropologiens rolle i sådanne konstruktioner af forskelle i menneskeliv, når de cirkulerer i verden omkring os? Har antropologien samt beslægtede fag ikke et ansvar, når for eksempel danske politikere tager etnocentriske tilgange til sig ved at sige, at ikke-vestlige indvandrere kommer fra kulturer, der *endnu ikke* er som vestens?

En samlet undskyldning på fagets vegne har måske lange udsigter, ikke mindst da ingen endnu har krævet en undskyldning. Endvidere ville en sådan undskyldning også være problematisk, idet præmissen for den antager et hvidt antropologisk subjekt. Enkeltvis har antropologer verden over dog gjort op med analytiske tilgange, der byggede på en høj grad af social evolutionisme, og dekolonisering er et allestedsnærværende tema, som for eksempel finder sted gennem de danske studerendes spørgsmål til de læseplaner samt teoretiske perspektiver, de møder i undervisningen. Et af de vigtigste opgør med fagets rolle i den historiske udvikling er Talal Asads klassiske antologi *Anthropology and the Colonial Encounter* (1973), som består af bidrag, der viser, hvordan udviklingen af antropologi og kolonialisme i mange lande er gået hånd i hånd. I 1980'erne blussede repræsentationsdebatten op med ønsket om, at antropologien kunne frigøre sig fra fagets grundlæggende præmis om andethed, i tråd med hvilken størstedelen af de etnografiske beskrivelser fratog folk deres egen stemme og tingsliggjorde dem (se fx Marcus & Fischer 1986). Med en kritisk tilgang til selvfølgeliggjorte kategorier og hierarkier – herunder de, der kommer fra antropologien selv – og

med diskussioner af forskerens position og refleksioner om repræsentation har antropologer siden forsøgt at vriste sig fri af fagets problematiske rolle. Kritik, selvkritik og refleksion er således nu en integreret del af faget og undervisning i antropologi verden over. Antropologer har i samme ånd forsøgt at gøre op med den implicite racisme, faget rummer, når hvide mennesker taler på vegne af ikke-hvide mennesker ved blandt andet at udgive artikler skrevet i samråd med informanter. Herunder forsøger initiativer som for eksempel Cite Black Women Collective (2020) desuden at øge antropologers bevidsthed om de antropologer, de vælger at citere, samt implikationerne af at overse og forbigå antropologi, der udgår fra andre steder end de såkaldte „Ivy-league“- og „Ox-bridge“-universiteter, der anses for at være centrum for antropologisk tænkning. Kritikere af dekoloniseringsaktivismen hævder dog, at den viden, antropologer producerer, når de eksempelvis studerer offergjorte grupperinger i tidligere kolonisamfund, gøres til en eksportvare, hvor de studerede samfund er afhængige af en intellektuel „oversætter“, fordi det er de intellektuelles ord, der har størst indflydelse på den globale politiske scene. Samtidig bliver studiet af disse grupperinger en levevej for akademikeren, der også suverænt beslutter, hvad det analytiske fokus skal være (Spivak 1988). Som antropologer må vi samtidig spørge os selv, om partcipatorisk og aktivistisk forskning i det globale syd kan gøre op med fortidens synder og skabe en mere bæredygtig antropologi? For selv om antropologien i sin metode er stadig mere opmærksom på racialiserede og kønnede magtforhold og positioneringer, hviler en stor del af vores teoretiske perspektiver på kulturelle antagelser, der uden afsender afmærker vores teorier. For eksempel kunne man indvende, at selve antropologiens analytiske hjørnestein, den komparative metode, er et levn fra en kolonial antropologi, fordi den trækker tråde tilbage til førnævnte konstruktion af os og dem til trods for de nyere teoretiseringer af komparation (Candea 2018; Strathern 1998). I forlængelse af denne diskussion kræver det påtale, at redaktionen på dette temanummer og vores skribenter alle er hvide mænd og kvinder, og at denne omstændighed er med til at forme den viden, som dette temanummer producerer.

Artiklerne som enkeltstående og fælles bidrag

Undskyldninger er, som vi viser med dette nummer, kulturelle fænomener, hvis betydning skabes i lokale kontekster af kulturelle aktører. Undskyldninger er derfor også et voksende analytisk felt, som kan skabe indsigt i større kulturelle og politiske logikker og samtidig hjælpe til at åbne for en forståelse af de lokale historiske og moralske implikationer, som undskyldningen formes af og er med til at forme.

Som forskningsfelt er undskyldninger derfor også et produkt af en tid og et sted. I en dansk kontekst er det særligt interessant, at samtlige vores forfattere til originalartikler i dette nummer er juniorer, i den forstand at de befinder sig mellem at være kandidat- og ph.d.-studerende og postdocforskere. Så ganske som ideen til temaet opstod nedefra og op via diskussioner i undervisningslokalet, er dette nummer på mange måder et akademisk manifest, der kalder på stadig mere selvrefleksion over de felter, vi som antropologer vælger at undersøge, samt måden, vi tilgår dem analytisk på.

Artiklerne i dette temanummer beskæftiger sig med de ovenstående emner etnografisk og analytisk på forskellig vis, afhængigt af forfatternes faglige baggrund. Interviewet med David Scott, postkolonial tænker og professor i antropologi, indleder nummeret ved at give os en ramme til at begribe kompleksiteten i formelle undskyldninger. De antropologiske artikler i dette nummer (Grønbæk Jensen, Kjersgaard og Schirrer) undersøger alle emnet om at råde bod på fortiden, men tager udgangspunkt i etnografisk forskellige problemstillinger. Hos Kjersgaard søger den armenske diaspora i Los Angeles til stadighed at få den tyrkiske stat til at anerkende det armenske folkedrab. Grønbæk Jensen undersøger de forskellige betydninger, der tilskrives ønsket om og kampen for en statslig undskyldning til de såkaldte Godhavnsbørn i dag, så mange år efter at overgrebene fandt sted. I Schirrers undersøgelse af ret til jord i tidligere Britisk Guyana fortolkes jord som erstatning for historiske uretfærdigheder, og modsat de situationer, der beskrives i de øvrige artikler, er kravet om undskyldninger fraværende. Her bindes diskussionen om erstatning og undskyldning sammen på en måde, der giver ideerne fra interviewet med Scott etnografisk liv.

I Ida Helene Asmussens og Maja Balles etnometodologiske undersøgelse af „materialitetens emotioner“ beskrives processen omkring Anzick-skelettets genbegravelse og den danske forsker Eske Willerslevs rolle heri. Analysen af processen sætter de forskellige forventninger til forsoning og tilgivelse i spil og stiller ydermere spørgsmålet, hvorvidt en genbegravelse iværksat af en udefrakommende forsker råder bod på kolonial, materiel og sjælelig udbytning. Artiklen adresserer problemet ved staters og institutionelle aktørers rolle og motivation i undskyldninger for historiske ugerninger. Samtidig viser artiklen også, at den rolle, deltagerne i processen giver den hvide mandlige forsker, er en afledt konsekvens af den rolle, som viden og magt spillede kolonialt og stadig gør i en postkolonial tid.

Spørgsmålet om staters motivationer for at undskylde problematiseres også i Andersens enquete, hvori hun peger på det bureaukratiske liv omkring den formelle udsigelse, eller fraværet af, en undskyldning. Temanummeret afrundes med Marie Leines analyse af forholdene mellem Danmark og Grønland, der tager

udgangspunkt i postkolonialt teoretisk perspektiv. Leines artikel bringer os således tilbage til undervisningslokalet og samtalen mellem studerende og undervisere, idet hun sætter fokus på et ømt punkt i dansk politik, som kalder på yderligere antropologiske studier, og derudover har hun bevidst valgt at analysere forholdet mellem Danmark og Grønland som kolonialt.

Som redaktion anerkender vi, at officielle undskyldninger og andre former for opgør med historiske overgreb kan føre til anerkendelse og oprejsning og give marginaliserede grupper muligheden for at gøre deres stemmer og versioner af historien gældende. Samtidig er det vigtigt at være bevidst om, hvor let marginalisering, ulighed, diskriminering samt ulige magtbalancer også kan reproduceres og kontrolleres gennem de selv samme processer, som bidragene i dette nummer tydeligt viser. Dette peger på, hvor vigtigt det er, at antropologer, der engagerer sig i dette felt, gør det reflekteret og med øje for både emancipatoriske og undertrykkende potentialer.

Nærværende temanummer giver ingen entydige svar på de vanskelige spørgsmål, der blev rejst i undervisningssituationen, som gav anledning til temanummeret her i første omgang. Sammen og hver for sig udgør artiklerne dog et forsøg på at sætte diskussionen om ansvar for fortidens ugerninger og deres spor ind i nutiden på dagsordenen i Danmark – både inden for antropologien og i det omgivende, internationale samfund.

Noter

1. Tak til Marie Leine og Morten Axel Pedersen for kommentarer til indledningen og Christian Gorm Hansen for arbejdet med call for papers til dette nummer.
2. For en uddybende diskussion af velfærdsstatens mange ansigter, se også *Tidsskriftet Antropologi Velfærdsstaten* (2016).

Litteratur

- Abu-Lughod, Lila
1993   Patrilineality. In L. Abu-Lughod: *Writing Women's Worlds*. Pp. 45-86.
Berkeley, CA: University of California Press.
- A/HRC/33/61/add2.
2016   Report of the Working Group of Experts on People of African Descent – visit to
United States of America, 19.-29. January.
- Andersen, Astrid Nonbo
2017   Ingen undskyldning. Erindringer om Dansk Vestindien og kravet om erstatninger
for slaveriet. København: Gyldendal.

- Arvidsson, Malin
2015 Contextualizing Reparation Politics. In: J. Sköld & S. Swain (eds): *Apologies and the Legacy of Abuse of Children in "Care"*. Pp. 70-82. Oxford: Palgrave Macmillan.
- Arvidsson, Malin
2019 *Retroactive Responsibility. A Comparison of Argumentation on State Redress for Historical Institutional Child Abuse in Sweden and Denmark*. *Scandinavian Journal of History*. E-version ahead of print.
- Asad, Talal (ed.)
1973 *Anthropology and the Colonial Encounter*. London: Ithaca.
- Baker, Lee D.
1998 *From Savage to Negro. Anthropology and the Construction of Race 1896-1954*. Berkeley: University of California Press.
- Barkan, E.
2000 *The Guilt of Nation. Restitution and Negotiating Historical Injustices*. New York: Norton.
- Bell, Christine
2009 *Transitional Justice, Interdisciplinarity and the State of the "Field" or "Non-Field"*. *The International Journal of Transitional Justice* 3(1):5-27.
- Bevernage, Berber
2015 *The Past is Evil/Evil is Past. On Retrospective Politics, Philosophy of History, and Temporal Manichaeism*. *History and Theory* 54(3):333-52.
- Brooks, Roy L. (ed.)
1999 *When Sorry Isn't Enough. The Controversy over Apologies and Reparations for Human Injustice*. New York: New York University Press.
- Brudholm, Thomas
2008 *Resentment's Virtue. Jean Améry and the Refusal to Forgive*. Philadelphia: Temple University Press.
- Buser, Andreas
2016 *Colonial Injustices and the Law of State Responsibility. The CARICOM Claim for Reparations*. *Heidelberg Journal of International Law* 2:409-46.
- Candea, M.
2018 *Comparison in Anthropology. The Impossible Method*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carey, Matthew & Morten Axel Pedersen
2017 *Introduction. Infrastructures of Certainty and Doubt*. *The Cambridge Journal of Anthropology* 35(2):18-29.
- Celermajer, Danielle
2009 *The Sins of the Nation and the Ritual of Apology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cite Black Women Collective
2020 <https://www.citeblackwomenscollective.org/our-collective.html>.

- Cowlshaw, Gillian
2009 A Multiplicity of Meanings. An Ethnographic Reflection on Kevin Rudd's Apology on Behalf of the Nation, to Australia's Indigenous Peoples in January 2008. *The Ethics of Apology. A Set of Commentaries. Critique of Anthropology* 29(3):345-66.
- Cunningham, Michael
2014 *States of Apology*. Manchester: Manchester University Press.
- Ericsson, Kjersti
2015 Victim Capital and the Language of Money. The Norwegian Process of Inquiries and Apologies. *Journal of the History of Childhood and Youth* 8(1):123-37.
- Fabian, Johannes
2002 [1983] *Time and the Other. How Anthropology Makes its Object*. New York: Columbia University Press.
- Gill, Kathleen
2000 The Moral Functions of an Apology. *Philosophical Forum* 31:11-27.
- Govier, Trudy & Wilhelm Verwoerd
2002 The Promise and Pitfalls of Apology. *Journal of Social Philosophy* 33:67-82.
- FRONT
2019 FRONTs pensumarbejde – dekolonisering og antidiskrimination i akademia. *Kvinder, Køn & Forskning* 28(1-2):109-13.
- Han, Clara
2012 Symptoms of Another Life. Time, Possibility and Domestic Relations in Chile's Credit Economy. *Cultural Anthropology* 26(1):7-32.
- Human Rights and Equal Opportunity Commission, Australia
1997 *Bringing Them Home. Report of the National Inquiry into the Separation of Aboriginal and Torres Strait Islander Children from their Families*. Sydney: Commonwealth of Australia.
- Jeffery, Laura & Matei Candea
2006 The Politics of Victimhood. *History and Anthropology* 17:4:287-96. DOI: 10.1080/02757200600914037.
- Jensen, Stine Grøn bæk
2019 *At åbne skuffen. Om tidligere børnehjemsbørns transformationer af selvet og den sociale verden gennem erindringsarbejde*. Ph.d.-afhandling. Odense: Syddansk Universitet og Danmarks Forsorgsmuseum.
- Jensen, Steffen & Henrik Ronsbo (eds)
2014 *Histories of Victimhood*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Johnson-Hanks, Jennifer
2002 On the Limits of Life Stages in Ethnography. Toward a Theory of Vital Conjectures. *American Anthropologist* 104(3):865-80.
- Kublitz, Anja
2016 From Revolutionaries to Muslims. Liminal Becomings across Palestinian Generations in Denmark. *International Journal of Middle East Studies* 48(1):67-86.

- Kiunguyu, Kylie
2018 "Denmark apologizes to Ghana for slave trade." IBW21 (The Institute of the Black World 21st Century). 12. december (originally published November 2017). <https://ibw21.org/reparations/danish-government-apologizes-to-ghana-for-slave-trade/>. Læst 14.6.2020
- Larkin, Bryan
2013 The Politics and Poetics of Infrastructure. *Annual Review of Anthropology* 42: 327-43.
- Mannheim, Karl
1952 (Excerpt): pp. 286-293 from *The Problem of Generations*. *Psychoanalytic Review* 57(3):276-322.
- Marcus, George & Michael Fischer
1986 *Anthropology as a Cultural Critique. An Experimental Movement in the Human Sciences*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mbembe, Achille
2020 <https://www.newframe.com/thoughts-on-the-planetary-an-interview-with-achille-mbembe/>.
- Mihai, Mihaela
2013 When the State Says "Sorry". *State Apologies as Exemplary Political Judgments*. *The Journal of Political Philosophy* 21(2):200-20.
- Niezen, Ronald
2013 *Truth and Indignation. Canada's Truth and Reconciliation Commission on Indian Residential Schools*. Toronto: University of Toronto Press.
- Nobles, Melissa
2008 *The Politics of Official Apologies*. New York: Cambridge University Press.
- Norges Offentlige Utredninger
2004 *Barnehjem og spesialskoler under luppen. Nasjonal kartlegging av omsorgssvikt og overgrep i barnevernsinstitusjoner 1945-1980*. Oslo: NOU.
- Olick Jeffrey K.
2007 *The Politics of Regret. On Collective Memory and Historical Responsibility*. New York: Routledge.
- Povinelli, Elizabeth A.
2008 *The Child and the Broom Closet. States of Killing and Letting Die*. *South Atlantic Quarterly* 107(39):509-30.
- Royal Commission on Aboriginal Peoples, Canada (1996) *Report of the Royal Commission on Aboriginal Peoples: Looking Forward Looking Back*. Bd. 1. Government of Canada, Ottawa.
- Rubow, Cecilie
2009 *Makroetiske horisonter. Etnografiske interesser i Polynesien i to århundreder*. I: K. Hastrup (red.): *Mellem mennesker. En grundbog i antropologisk forskningsetik*. Side 31-56. København: Hans Reitzels Forlag.
- Rytter, Maria
2011 *Godhavnsrapporten*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

- Sabaratnam, Meera
2011 IR in Dialogue ... but Can We Change the Subjects? A Typology of Decolonising Strategies for the Study of World Politics. *Millennium: Journal of International Studies* 39(3):781-803.
- Scott, David
2014 *Omens of Adversity. Tragedy, Time, Memory, Justice*. Durham: Duke University Press.
- Sider, Gerald M.
1976 Christmas Mummings and the New Year in Outport Newfoundland. *Past and Present* 71(1):102-25.
- Sköld, Johanna
2013 Historical Abuse. A Contemporary Issue. Compiling Inquiries into Abuse and Neglect of Children in Out-of-Home Care Worldwide. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 14:5-23.
2015 Apology Politics. Transnational Features. In: J. Sköld & S. Swain (eds): *Apologies and the Legacy of Abuse of Children in "Care"*. Pp. 13-26. London: Palgrave Macmillan.
- Sköld, Johanna & Shurlee Swain (eds)
2015 *Apologies and the Legacy of Abuse of Children in "Care"*. London: Palgrave Macmillan.
- Spivak, Gayatri C.
1988 Can the Subaltern Speak? In: C. Nelson & L. Grossberg (eds): *Marxism and the Interpretation of Culture*. Pp. 271-313. Basingstoke: Macmillan.
- Star, Susan Leigh
1999 The Ethnography of Infrastructure. *American Behavioral Scientist* 43(3):377-91.
- Statens Offentliga Utredningar
2011 *Utredningen om vanvård i den sociala barnvården*. Stockholm: SOU.
- Stevenson, Lisa
2012 The Psychic Life of Biopolitics. Survival, Cooperation, and Inuit Community. *American Ethnologist* 39(3):592-613.
- Strathern, Marilyn
1998 Gender. Division or Comparison. *Sociological Review* 45(1):42-63.
- The Commission to Inquire into Child Abuse
2009 Final Report of the Commission to Inquire into Child Abuse. Dublin. <http://www.childabusecommission.ie/publications/index.html>. Läst 1.5.20-
- Thompson, Edward Palmer
1971 The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century. *Past & Present* 50 (Feb.):76-136.
- Thompson, Janna
2002 *Taking Responsibility for the Past. Reparation and Historical Justice*. London: Penguins Ltd.
- Torpey, John
2001 Making Whole What Has Been Smashed. Reflections on Reparations. *The Journal of Modern History* 73(2):333-58.

-
-
- Trouillot, Michel-Ralph
2003 Anthropology and the Savage Slot. The Poetics and Politics of Otherness. In:
M-R. Trouillot: Global Transformations. Pp. 7-28. London: Palgrave Macmillan.
- Waldron, Jeremy
1992 Superseding Historic Injustice. *Ethics* 103(1):4-28.
2002 Redressing Historic Injustice. In *The University of Toronto Law Journal* 52(1):
135-60. Liberal Democracy and Tribal Peoples: Group Rights in Aotearoa/New
Zealand.